

Малиновська Н. В., Національний університет «Острозька академія»

ДО ПРОБЛЕМИ БЛИЗЬКОСХІДНОГО НАПРЯМУ В КОНЦЕПТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

З початку незалежності України було прийнято ряд важливих правових документів, які визначають і характеризують зовнішню політику України. Вони становлять основу досліджень вітчизняних науковців для обґрунтування векторів зовнішньої політики, прогнозування партнерства та союзнитва України у міжнародних відносинах та в регіоні. Правові документи визначають стратегічні регіони інтересів України та пояснюють дії зовнішнього відомства, є орієнтиром для бізнесу і публічного сектору. В статті авторка аналізує основні правові документи, які є визначальними у формуванні зовнішньої політики України, її географічних напрямів, діяльності та особливостей, здійснює пошук близькосхідного вектору. Для аналізу концептів сучасної зовнішньої політики України та умов, в яких вони сформовані розглядаються дві основні складові. По-перше це політико-правова база, згідно якої визначені зовнішні пріоритети, принципи, напрями та політика Української держави. По-друге, це аналіз напрацювань та доробків українських науковців, фахівців зовнішньої політики, які формують сучасну політичну думку та аналізують перспективи України на міжнародній арені. Звертається увага на трактування зовнішніх напрямів у нормативно-правових документах, зокрема в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Постанові Верховної Ради України «Основні напрямки зовнішньої політики України», Законах України «Про основи національної безпеки України», «Про дипломатичну службу», «Про національну безпеку України». Окремо приділена увага встановленню дипломатичних відносин України та країн близькосхідного регіону, роботі дипломатичних служб. Авторка пропонує наукове осмислення зовнішніх напрямів, закладених у правових документах з початку проголошення незалежності до сучасності, пояснення євроінтеграційного курсу і особливостей української політики «багатовекторності». Також звертається увага на дослідження українських науковців щодо зовнішньої політики, її напрямів та попри міжцивілізаційний вибір, вигідне географічне та геополітичне розташування слабкі взаємини й нестачу знань про близькосхідний регіон.

Ключові слова: Близький Схід, зовнішня політика України, дипломатія, національна безпека, європейська політика, ЄС.

Окремі історичні віхи послужили вагомим фундаментом для формування зовнішньої політики України. Однак, це не може бути визначальним у зовнішньому виборі, а радше слугує поясненнями чи пошуком порозуміння між конфліктами минулого, залагодження протиріч між суспільствами.

Мета статті полягає в прагненні здійснити аналіз присутності одного із стратегічних регіонів світу в українській зовнішній політиці через аналіз нормативно-правової бази та існуючих наукових досліджень.

Для того, щоб проаналізувати концепти сучасної зовнішньої політики України та умови, в яких вони сформовані будемо виходити з політико-правової бази, згідно якої визначені зовнішні пріоритети, принципи, напрями та політика Української держави. В цьому контексті формуються напрями зовнішньої політики, орієнтації керівних органів влади, формуються суспільні очікування. Здійснюючи аналіз правової бази, ми звертатимемо увагу на присутність близькосхідного регіону у зовнішній політиці України та спробуємо з'ясувати вимір українсько-близькосхідних відносин.

За час незалежності України було прийнято ряд важливих правових документів, які визначають і характеризують зовнішню політику України. Вони є в основі досліджень вітчизняних політологів та міжнародників для обґрунтування векторів зовнішньої політики, прогнозування партнерства та союзнитва України у міжнародних відносинах та в регіоні. Власне, ці документи визначають стратегічні регіони інтересів України та пояснюють дії зовнішнього відомства, регулярність зустрічей керівництва держави, є орієнтиром для бізнесу і публічного сектору.

Основними документами, які становлять інтерес для нашого дослідження є:

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року;

Постанова Верховної Ради України «Основні напрямки зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року;

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року;

Закон України «Про дипломатичну службу» від 07 червня 2018 року;

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року.

Основоположним документом державності, внутрішньої і зовнішньої політики є документ, який несправедливо лишається поза увагою «Декларація про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року. Цим документом Україна ознаменувала свій шлях до без'ядерного статусу, політики нейтральності та позаблоковості. В останньому десятому розділі «Міжнародні відносини» Українська РСР проголошується як суб'єкт міжнародного права, що здійснює зовнішню діяльність з метою ефективного забезпечення національних інтересів. Одночасно із формулюванням своєї позиції у зовнішній політиці, яку можна розглядати як основу принципів зовнішньополітичної діяльності України, в Декларації визначені зовнішні вектори політики, якими завершується документ – «Українська РСР безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» [2]. З огляду на це, попри рівність у зовнішніх зносинах, визначення себе як рівноправного учасника міжнародного спілкування, Україна задекларувала європейський вектор зовнішньої політики. Тим самим визначивши вектор зовнішньої політики.

Наступним документом, який визначає зовнішні напрями української політики є, ухвалена Верховною Радою України, *Постанова «Основні напрямки зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року* [9]. Її можна розглядати продовженням задекларованих напрямів попереднього документу. Близько сорока разів в Документі згадується Європа, європейські документи в контексті європейського регіонального співробітництва. Цей напрям є самостійним з-поміж визначених чотирьох напрямів зовнішньої політики України, поряд з двосторонніми міждержавними відносинами, співробітництвом в рамках СНД, співробітництвом з міжнародними організаціями, зокрема ООН. Тут також варто підкреслити, що виокремлені напрями, зумовлені національними інтересами і прагненням сприяти системі безпеки на регіональному та міжнародному рівні. Останнє неодноразово буде визначальним у співробітництві України і «гарячих точок» держав Близького Сходу.

У Постанові «Основні напрями зовнішньої політики України» четвертим, хоч і останнім, закріплюється пріоритетний стратегічний напрям двосторонніх міжнародних відносин – держави Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африки та Латинської Америки. Цей напрям поєднав географічно віддалені від України регіони по різні сторони земної кулі, з різною політикою та історією взаємин. Країни Близького та Середнього Сходу, зокрема члени ОПЕК (Організація країн-експортерів нафти) визначаються, як такі з якими Україна «шукатиме шляхів до встановлення контактів». Окремо з країн Близького Сходу виділяється Ізраїль, з яким геостратегічні та геоекономічні інтереси України вимагають підтримання тісних і широких стосунків [9]. Багатовекторність двосторонніх відносин України можна розцінювати з декількох позицій. Перше, це можна розцінювати як зрівняння сприйняття та важливості визначених країн регіонів. По-друге, через невизначеність національних інтересів та входження в міжнародну політику, Україні належало сформувати зовнішню позицію по важливих міжнародних питаннях, в тому числі щодо арабсько-ізраїльського конфлікту. З огляду на те, що Ізраїль єдиний згаданий з-поміж близькосхідного регіону, то Українська держава визначилася із зовнішньою орієнтацією в регіоні. По-третє, за два роки незалежності Україна ще не встигла налагодити добрих взаємин із цими регіонами. Станом на 2 липня 1993 рік, з прийняттям Постанови, були встановлені дипломатичні відносини з усіма державами Близького Сходу [8]. Зважаючи на різноманітність регіону, особливості близькосхідної політики та конфлікти на Аравійському півострові, Українська держава потребувала значно більше часу для визначення зовнішніх партнерів і міжнародної поведінки.

Наступним важливим документом, на якому потрібно зупинитися – *Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року*. Він визначає основні засади, спрямовані на захист національних інтересів та відповідно визначення напрямів політики з питань національної безпеки. Цим нормативним актом Україна окреслює реальні і потенційні загрози своїй безпеці у зовнішньополітичній сфері у вигляді воєнно-політичної нестабільності, регіональних і локальних воєн (конфліктів) у різних регіонах світу. У відповідь на ці виклики у зовнішній політиці, Україна задекларувала один із напрямів – участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки, а також у рамках міжнародних

договорів України [5]. Надалі миротворча діяльність стане одним з головних напрямів української політики, що з одного боку допомагатиме підтримувати політику нейтралітету та позаблоковості, а з другого – створить проблему невизначеності щодо підтримки чи засудження сторін конфліктів, цим самим слідує політиці зовнішніх партнерів та великих гравців. Наслідуючи курс Сполучених Штатів чи Російської Федерації, який у військових конфліктах Аравійського півострова різнився, українська політика виявлялася непослідовною і суперечила задекларованій зовнішній політиці з питань національної безпеки та захисту національних інтересів.

У 2018 році Верховною Радою було ухвалено два важливі законодавчі акти – Закон України «Про дипломатичну службу» від 07 червня 2018 року і Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року.

Перші два десятиліття дипломатичний корпус не мав власного законодавства. Він регулювався Розпорядженням Президента України «Про Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 року, Указами Президента України «Про Положення про дипломатичну службу в Україні» від 16 липня 1993 року та «Про Консульський Статут України» від 2 квітня 1994 року. В останні роки робота дипломатів регулювалася Законом України «Про державну службу». Прийняття окремого законопроекту «Про дипломатичну службу» від 07 червня 2018 року, який набуває чинності 19 грудня 2018 року, передбачає визначення принципів, засад та організацію роботи посадових осіб дипломатичної служби. Даний Закон жодним чином не впливає в більшій чи меншій мірі на зовнішню політику України, однак регулює роботу дипломатів, закріплює їхній правовий статус, підкреслює важливість і необхідність роботи дипломатичної служби [3]. Українські дипломати неодноразово зазнавали критики щодо неналежного виконання обов'язків, не налагодження контактів на місцях, невідповідність займаним посадам згідно вимог.

На сьогодні в низці країн близькосхідного регіону склалася ситуація, коли українські послы призначалися невчасно або «пересиділи» визначений термін. Наприклад, в Єгипті керівника українського дипломатичного представництва не було з березня 2014 року по січень 2015 рік, в Ірані – з квітня 2014 року по грудень 2015 рік, в Лівані – з квітня 2014 року по серпень 2016 рік. В Ізраїлі (посол призначений з 2005 по 2010 рік), Йорданії (посол призначений у 2008 по 2010 рік), Кувейті (посол призначений з 2010 року) та ОАЕ (призначений у 2010 році) ротація послів не відбувалася з 2010 року.

Відповідно до даних МЗС України майже одразу після встановлення дипломатичних відносин були відкриті дипломатичні представництва з Туреччиною (1992 р.), Іраном (1992 р.), Кувейтом (1995 р.), Іраком (2002 р. з перервою у 2003-2007 рр.). Посольства Оману, Ємену, Бахреїну в Україні розташовані в Москві. Значно пізніше посольства в Україні відкрили Саудівська Аравія (2009 р.), Катар (2013 р.) та ОАЕ (2013 р.). Встановлення дипломатичних місій корелюється зустрічами на міждержавному рівні [8].

Прийнятий законопроект «Про національну безпеку України» орієнтований на внутрішньодержавну політику та захист суспільства і кожного громадянина від загроз. Зовнішня політика згадується в одиничних випадках. Перш за все в державній політиці у сфері національної безпеки та оборони спрямована політика на воєнну та зовнішньополітичну безпеку, а вже далі на інші сфери – економічні, інформаційні і т.д.

Закон визначає стратегію національної безпеки України, відповідно до якої з п'яти сформульованих пунктів два стосуються зовнішньополітичного курсу, а саме: поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки [4]. Прийняття законопроекту було нагальною вимогою умов та часу, обґрунтування основних засад та стратегій національної безпеки, закріплення повноважень у сфері оборони. Він відповідає не тільки внутрішньому суспільному запиту, але є важливим для акцентування уваги на національних інтересах у здійсненні діяльності держави, в тому числі зовнішньополітичної.

Також дозволяє вести мову про зосередження уваги на «традиційних» напрямках зовнішньої політики у вигляді зносин з країнами-сусідами, Сполученими Штатами, регіональними організаціями на кшталт ЄС, СНД та відповідно інтеграційними процесами огляд сучасних досліджень зовнішньої політики України. Інші напрями є більш стихійні та викликані змінами у міжнародній політиці, наслідуванням світових тенденцій та поведінки великих гравців. Підтвердженням таких спостережень можуть слугувати наукові публікації, праці, а також підручники стосовно української зовнішньої політики.

Зустрічається чимало варіацій періодизації зовнішньої політики України, періоди яких співпадають з каденціями президентів України. Значно більше можна зустріти типологію та концепції зовнішньої політики України. Є. Рябінін пише про три потенційні шляхи в контексті аналізу зовнішньополітичних пріоритетів України – інтеграція в європейське співтовариство; реінтеграція з країнами євразійського простору; нейтралітет як в військовому, так і в політичному плані. Останній, ще до подій 2014 року, він виключає як нереальний через внутрішні корупційні та законодавчі проблеми, що стоять на заваді зовнішній регіональній політиці [10, с. 184]. Український історик Ю. Макар, орієнтуючись на українського дипломата, колишнього міністра закордонних справ А. Зленка визначає щонайменше п'ять основних політичних концепцій подальшого формування і розвитку зовнішньої політики України: нейтралітету і позаблоковості; багатовекторності; європейської та євроатлантичної інтеграції; євразійства; рівно наблизеності [7, с. 196].

Перше десятиліття незалежності зовнішня політика України позиціонувалася як багатовекторна та позаблокова. Саме позаблоковість давала можливість варіацій напрямів, оскільки багатозначне розуміння «багатовекторності» різними науковцями трактувалося по-різному. Найчастіше багатовекторність пропонується розглядати як маневрування між ЄС і Росією. Відповідно зустрічається чимало дискусій стосовно міжцивілізаційного вибору України.

На думку М. Алексієвця і Я. Секо «багатовекторність», запропонована Л. Кучмою, і породжена нею невизначеність зовнішньополітичного курсу, яка проявлялася у хаотичній зміні «векторів» і політичних гасел (постійний, тимчасовий чи активний нейтралітет й позаблоковість; одночасне партнерство з ЄС, Росією і США; двовекторність; євроатлантичний вибір; європейська і євроатлантична інтеграція при підтриманні стратегічного партнерства з Росією; проукраїнська зовнішня політика; курс «до Європи разом з Росією», чи СНД, чи ЄврАзЕс і СЕП) була хитаннями між цивілізаціями. Така зовнішня політика не сприяла консолідації суспільства, а лише приглушувала його амбівалентні рефлексії [1].

У великій праці першого міністра закордонних справ України А. Зленка «Дипломатія і політика» [6] описані основні віхи української дипломатії, які охоплюють відносини з Росією, Польщею, США, Францією, окремі розділи присвячені міжнародним інституціям – ООН, НАТО та ЄС. «Україна була і лишається найприроднішим шляхом з Європи в Азію. Україна і Туреччина визначають політичну погоду на Чорному морі. Врешті, Україна – це «сонячне сплетіння» газотранспортних шляхів, параліч яких залічені тижні знеструмив би двигун Європи». Саме в цьому А. Зленко вбачає силу і відповідальність України, яку поки вона не усвідомлює в повній мірі. Замість сприйняття залежності України від інших держав, геополітичне розташування України може слугувати фактором залежності інших держав від України [6, с. 545]. Близькосхідний регіон згадується шість разів, але ці згадки стосуються опису виступів іноземних політиків та поясненні міжнародної ситуації. Жодного разу згадка не стосувалася зовнішньої політики України, як і не згадуються країни Аравійського півострова.

Відповідно формується уявлення про те, що Українська держава зорієнтована на країни міжнародної сили, країни які гарантували Україні недоторканість взамін на відмову від ядерної зброї. Країни Близького сходу лишаються мало досліджуваними, а відносини України та країн Близького Сходу потребують більшої уваги та вивчення для досягнення перспектив і практичного застосування напрацювань.

Загалом, правовий огляд і аналіз досліджень дозволяють осмислити зовнішні вектори України, зрозуміти що європейський напрям був вибором на зорі незалежності як такий, що відділяв Україну від радянського минулого і декларував новий шлях у міжнародні відносини. Розглянуті документи підтверджують багатовекторність зовнішньої політики, і водночас невизначеність жодного регіону більш пріоритетним з-поміж іншого. Із здобуттям незалежності Україна продовжила політику, яка балансувала між політикою минулого у складі Радянського Союзу і пошуком майбутніх партнерів. Законодавча база дозволила Україні бути відкритою у зовнішній політиці до партнерства, а законодавці надали можливість вибору країн для співпраці.

Бібліографічний список:

1. Алексієвцев М. Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / Микола Алексієвцев, Ярослав Секо // Україна–Європа–Світ. Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 11–24.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

3. Закон України «Про дипломатичну службу» від 07 червня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2449-19/page>.
4. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page1>.
5. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
6. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен / Худож.-оформители Б. Ф. Бублик, В. А. Мурлыкин. – Харьков : Фолио, 2004. – 559 с.
7. Макар Ю. Зовнішня політика України: наміри і реалії / Юрій Макар // Україна–Європа– Світ. Вип.1: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 189–198. – <http://journals.uran.ua/index.php/2225-3165/issue/viewFile/5518/1974#page=11>
8. Офіційний Інтернет-сайт МЗС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mfa.gov.ua.2008.
9. Постанова Верховної Ради України «Основні напрямки зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
10. Рябінін Є.В. Проблема зовнішньополітичного вибору України // Вісник мариупольського державного університету. Серія: історія, політологія, 2013, вип. 7-8. – С. 184-190.

Malynovska N. V. To the problem of the Middle East in the concept of foreign policy of Ukraine

Since the beginning of Ukraine's independence, there have been adopted a number of important legal documents that define and characterize the Ukrainian foreign policy. It is the basis for the research of Ukrainian scholars to justify the vectors of foreign policy, to predict the partnership and alliance with Ukraine in international relations and in the region. These legal documents define the strategic regions of Ukrainian interests and explain the actions of the external department, are a benchmark for business and the public sector. In the article, the author analyzes the main legal documents that are decisive in the formation Ukraine's foreign policy, its geographical areas, activities, features, and search of the Middle East vector. We considered two main components to analyze the concepts of Ukraine's contemporary foreign policy and formed conditions. Firstly, that is the political and legal base, according to which the external priorities, principles, directions and policies of the Ukrainian state are defined. Secondly, it is an analysis of developments of Ukrainian scholars, foreign policy specialists who form a contemporary political opinion and analyze the perspectives of Ukraine in the international relations. The author pays attention to the interpretation of external trends in the normative legal documents, such as, the Declaration of State Sovereignty of Ukraine was adopted on July 16, 1990, the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Main Directions of Foreign Policy of Ukraine», the Laws of Ukraine «On Fundamentals of National Security of Ukraine», «On Diplomatic service», «On national security of Ukraine». Special attention is paid to the establishment of diplomatic relations between Ukraine and countries of the Middle East region, the work of diplomatic services. The author suggests a scientific understanding of the external directions adopted in legal documents from the beginning of proclamation of independence to the present, the explanation of the European integration course and the peculiarities of the Ukrainian policy of «multivectoral». It also drawn attention to the study of Ukrainian scholars of foreign policy and its trends. Despite the intercivilizational choice, the advantageous geographic and geopolitical location there are still weak relationships and the lack of knowledge about the Middle East region.

Key words: *Middle East, foreign policy of Ukraine, diplomacy, national security, European policy, EU.*